

TARTIŖMALI İLMİ TOPLANTILAR DİZİSİ - 40

GENÇLİK DÖNEMİ Ve EĞİTİMİ-II

Tartışmalı İlmî Toplantı

18-20 Nisan 2003

BURSA

Prof. Dr. Mehmet Emin AY	*	Dr. Turgay GÜNDÜZ
Prof. Dr. Ahmet GÜÇ	*	Yrd. Doç. Dr. Naci KULA
Doç. Dr. Faruk KARACA	*	Doç. Dr. Talip KÜÇÜKCAN
Prof. Dr. Veysel BOZKURT	*	Doç. Dr. Mehmet BAYYİĞİT
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYDIN	*	Dr. İbrahim GÜRSES
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖCAL	*	Dr. Nermin ÇİFTÇİ

Dr. Halil EKŞİ

İstanbul 2003

GENÇLİK DÖNEMİ ve EĞİTİMİ

ENSAR NEŞRİYAT: 74
İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 40

Tebliğlerin
Muhteva ve dil bakımından sorumluluğu
Tebliğ sahiplerine aittir

Editör:
Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ

Yayına Hazırlayanlar:
Dr. İsmail KURT
Seyit Ali TÛZ

Baskı:
Step Ajans
Davut Paşa Cd.
Kale İş Merkezi, 224
0212 482 13 41

ISBN 975-6794-18-6

ENSAR NEŞRİYAT TİCARET A.Ş.
Süleymaniye Caddesi, 11 Süleymaniye/İstanbul
e-mail: ensarv@ttnet.net.tr – Web site: www.ensar.org
Tel-Faks: +90 (0212) 513 43 41-513 03 09-513 09 90

GENÇLİK VE DİNSEL YABANCILAŞMA

Doç. Dr. Faruk KARACA¹

GİRİŞ

Özellikle modern hayatın beraberinde getirmiş olduğu önemli sorunlardan biri olarak değerlendirilen yabancılaşma fenomeni, felsefe tarihinde de problematik bir yere sahip olmuş ve özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha çok sosyologların ilgisini çekmiş, ilerleyen dönemlerde konuyla ilgili birçok sosyal psikolojik araştırma yapılmıştır. Zira yabancılaşma problemi, sosyal ve psikolojik faktörlerin sıkı bir ilişki içinde olduğu önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır². Bu araştırmanın amacı ise, yabancılaşma problemine din psikolojisi perspektifinden yaklaşarak, “bireysel” ve “sosyal” olarak ele alınan yabancılaşma problemiyle birlikte, özellikle dini hayatta meydana gelen bozulma ve yozlaşmayı ifade eden “dinsel yabancılaşma” durumunun gençler arasındaki yaygınlığını ortaya koymak, problemle ilişkili faktörleri tespit etmek ve problemin çözümüne yönelik önerilerde bulunmaktır.

Sosyal-psikolojik hayatın bütün alanlarında meydana gelen bir sürecin ortak paydasını oluşturan yabancılaşma fenomeninin çok genel bir nitelik taşıması, yabancılaşma olarak kavramlaştırılan durumun tanımlanmasını oldukça güçleştirmektedir. Nitekim günümüze değin birçok disiplin tarafından ele alınan yabancılaşma kavramına birbirinden farklı hatta bazen çelişir mânâlar yüklenmiştir. Filozof ve sosyal bilimcilerin bu kavramı kendi düşünceleri açısından yorumlayıp kavramın kökenindeki anlamına kendi anlayışlarını da eklemeleri, yabancılaşma

¹ Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı

² Tolan, Anomi ve Yabancılaşma, s. 178.

ve bu kavrama yakın olan diğer kavramlar arasındaki ayırımın her zaman açık olmaması, bu karışıklık ve belirsizliği daha da artırmıştır³.

Yabancılaşma (İng: alienation, Frs: aliénation, Alm: Entfremdung) kavramının Latin orjini alienare fiilinden türetilen "alienatio"dur⁴. Latince'de başkası ve yabancı anlamlarına gelen "alienus" kelimesi, zihni hastalıklarla ilgili kılındığında, kişinin kısmen veya tamamen kişilik aidiyetini kaybetmek suretiyle bizzat kendi kendine ve içinde yaşadığı topluma yabancılaşıp, kendi öz faaliyetlerinin kontrolünün sona ermesini ifade etmektedir⁵. Yabancılaşma kavramı, Latin kullanımında olduğu gibi Ortaçağ İngilizce'sinde de şursuzluk veya bilişsel gücü kaybetme (şiddetli şoklar sonucu meydana gelen epileptik nöbetler -sara-) mânâsında kullanılmıştır⁶. Nitekim Fromm'un da belirttiği gibi Fransızca'da "aliéné", İspanyolca'daki "alienado" kelimeleri, ruh hastası mânâsında kullanılmakta⁷ ve halen akıl hastalarına bakan doktorlara "alienist" denmektedir⁸.

Arapça'da "tahvil", "nakl", "targîb" veya "tağarrub" ve "habal" veya "habâl" kelimeleri aşağı yukarı yabancılaşmayı karşılar mahiyettedir. "Terğîb" kelimesiyle aynı kökten gelen "garîp" kelimesi, yabancı bir diyarda tek başına kalan, eşi-dostu olmayan birisi mânâlarını ifade etmektedir⁹. "Habal" veya "habâl" kelimeleri ise, fesat ve bozuculuk mânâlarının yanında, delilik ve cin çarpmışlık mânâlarına da gelmektedir¹⁰. Ancak Kur'an'da özellikle bu iki kavramın, yabancılaşma mânâsında kullanılmadığını belirtmek gerekir¹¹.

Sosyal bilimler alanında diğer birçok kavram gibi üzerinde mutabık kalınan bir tanıma kavuşturulamayan yabancılaşma kavramı, psikolog ve sosyologlar tarafından, kimlik kaybı, kaygı durumları, anomi, ümitsizlik, kişiliksizleşme (depersonalization), köksüzlük (rootlessness), duyarsızlık (duygusuzluk, apathy), sosyal düzensizlik, yalnızlık, atomizasyon, güçsüzlük (iktidarsızlık, powerlessness), tecrit edilmişlik, kötümserlik ile inanç ve değerleri kaybetmeyi içine alacak

³ Tolan, Toplumbilim, s. 305.

⁴ Schacht, Alienation, s. 1.

⁵ Budak, Psikoloji Sözlüğü, s. 817.

⁶ Schacht, Alienation, s. 2.

⁷ Fromm, Özgürlük Sorunu, s. 56.

⁸ Warren, Dictionary of Psychology, s. 10; Drever, A Dictionary of Psychology, s. 12.

⁹ el-İsfehânî, Müfredât, s. 414, ("grb" maddesi).

¹⁰ İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, c. XI, s. 198.

¹¹ Krş. Kılıç, Yabancılaşma, s. 109.

şekilde psiko-sosyal bir hastalığın olağanüstü belirtilerine atıfta bulunmak için kullanılmaktadır¹².

Kavram üzerinde en çok yoğunlaşan yaklaşımlardan biri olan Marksist anlayışa¹³ göre yabancılaşma kavramı, insanın kendi maddi ve düşünsel ürünlerini, "kendine ait" olarak kavramaktan çıkararak, onları dışsal, kendi üzerinde, kavranılamaz, anlaşılmasız ve "kadir-i mutlak" varlıklar olarak algılar hale gelmesi şeklinde tanımlanmaktadır¹⁴. Bu anlayışa göre yabancılaşma ile sosyal bir ilişki içindeki aktif insanın ve onun aktivitesinin ürünü ile bu ürünlerin sosyal olarak dışa vurulması (nesnelleşmesi), belirli bir sosyal sistemle kaynaşması, otonom bir biçimde işlemesi anlaşılmalıdır. Bu ürünler belirli şartlarda iradeye ve üreticisinin amaçlarına karşı olmakta, bezen de onun çıkarlarını ve hatta varlığını tehdit etmektedir¹⁵.

Farklı disiplinlerin ortaya koyduğu yabancılaşma tanımlarında farklı boyutlara değinilse de, kavramın tanımındaki psikolojik tonun ağırlığı ilk bakışta göze çarpmaktadır. Şöyle ki kavramla ilgili olarak teklif edilen tanımların ortak noktalarını kapsayan "insanların kendi özünden, ürününden, tabii ve toplumsal çevresinden koparak onların egemenliği altına girmesi¹⁶" şeklindeki tanımda ana vurgu insanın özü üzerine yapılmaktadır. Bu durum, yabancılaşma kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için "insan" tanımının ortaya konmasını gerektirmektedir. Zira ancak bu tanımdan hareketle bir yabancılaşma olup olmadığı ortaya konabilir. O halde insanı insan yapan nedir?

İnsan, içinde yaşadığı toplumun, millî, dinî, siyasal, ekonomik değer hükümlerinin bir ürünü olmaya yönlendirilmektedir. Bu faktörlerin etkisi altında ise insanın gerçek kimliği yatmaktadır. Psikolojide kimliği nitelemede en sık kullanılan kavram ise "kendilik" (self) kavramıdır. Benlik ise, bireyin kendisinin saydığı ve sosyo-afektif bir değer atfettiği özellikler bütünü olarak, bireyin "kim olduğu"nu tanımlama biçimini ifade etmektedir. Bu durumda yabancılaşma kavramının tanımlanmasında anahtar unsurlardan birisi, kimlik veya kişiliğin kazanılması

¹² Gerson, *Alienation in Mass Society*, s. 144.

¹³ Marx'ın kuramı başta olmak üzere, yabancılaşma problemiyle ilgili olarak birçok kuram geliştirilmiştir. Kavramla ilgili tanımları birbirinden farklı olan bu kuramlara, araştırmamızın "Batı Toplumunda Yabancılaşma Problemi" başlığında yer verilecektir.

¹⁴ Demirel ve Özbudun, *Yabancılaşma*, s. 52.

¹⁵ Schaff, *Yabancılaşma*, s. 48, Krş. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s. 136.

¹⁶ Tolan, *Anomi ve Yabancılaşma*, s. 3.

veya kaybedilmesinin ne şekilde meydana geldiği problemi olarak ortaya çıkmaktadır. Kişiliğin nasıl kazanıldığı sorusunun en kabul edilebilir cevabı, Cooley ve Mead tarafından verilmiştir. Onlara göre insan, kişiliğini veya kimliğini diğer insanlarla girmiş olduğu ilişkiler sayesinde şekillendirmektedir. Buna göre yabancılaşma, “kişilik kaybı” şeklinde tanımlanabilir. Yani bu durumda yabancılaşan insan, sadece diğer insanlarla temasa geçemeyen insan değil, aynı zamanda kendisiyle de temasa geçemeyen insan olmuş olmaktadır. Böylece sosyokültürel düzenle bütünleşerek, kendi üretkenliği, diğerleriyle girmiş olduğu ilişkiler ile kendi üretkenliğinin anlamı ve memnuniyetini bulabilen insan “ideal tip” olarak tanımlanmaktadır¹⁷.

İnsan, hayali olarak kendi dış görünüşü, varolma biçimi, amaçları, eylemleri, karakteri ve diğer insanlar hakkında algılar edinmektedir. Böylece benlik, insanın kendisi hakkındaki bilgisi, duyguları ve kendisine şu veya bu şekilde davranmaya eğilimli olmasından mürekkep üç unsurdan oluşmaktadır. Tabii ki burada insanın kendi benliği hakkındaki bilgisinin eksenini, çevresinde ilişkide bulunduğu diğer insanlar oluşturmaktadır ve benliğin diğer iki boyutu da bu boyuta göre şekillenmektedir. Grup veya toplum içinde bireyin diğerleri tarafından bütünüyle görmezden gelinmesi, görülmemesi, sosyal algılanırlığın olmaması, Watzlawick ve arkadaşlarına göre benlik yitimidir; bir başka deyişle yabancılaşmadır¹⁸.

Yabancılaşma kavramının tanımı konusunda yaşanan bütün bu problem ve kavramsal kargaşa, kavrama, farklı din, bilimsel disiplin ve geleneklerin insan tanımlamasından da istifade edilerek, bu konuda daha önce yapılan çalışmalar ışığında ve araştırmanın amacına uygun düşün (operasyonel) bir tanımlama yapılarak aşılmaya çalışılmıştır. Buna göre insan; düşünen, bilen, eylemde bulunan, değer duygusu, dinî eğilimleri, zaman bilinci olan, çalışan, seven, korkan, ideleştiren ve bunlar gibi salt kendisine özgü nitelikleri olan biopsişik bir bütün olarak tanımlanabilir. Yabancılaşma olgusu da, ancak bu bütünlük üzerine temellendirilebilir. Yani yabancılaşma kavramı, insanın bu bütünlüğünü kaybetmesi temelinde, insanın iç ve dış dünyasında meydana gelen uyumsuzluk problemi anlamında kullanılabilir. Buna göre araştırmamızda yabancılaşmayı üç temel mânâda kullanıyoruz. Bunlardan birincisi,

¹⁷ Gerson, Alienation in Mass Society, s. 145.

¹⁸ BkIBkz. http://kapi.netbul.com/siteler/yonlendir.asp?id=18654&url=/siteler/ait2.asp&gys=kategori~ao_so_fe, (Kimlik ve Yabancılaşma)

insanın biyolojik ve psişik yapısal özelliklerine (fitrat) yabancılaşmasını ifade eden “bireysel yabancılaşma”, diğeri ise kişinin diğeri insanları i-kiyüzlü, bencil ve ilgisiz, sosyal düzeni de baskıcı ve impersonal bir şekilde algıladığı durumlara referansta bulunan bir sendrom olarak tanımlanan¹⁹ “sosyal yabancılaşma”dır. Bunlarla birlikte araştırmada, yabancılaşma kavramıyla ilgili olarak ortaya çıkan bilgi birikiminden de istifade edilerek, dinî hayatta meydana gelen genel yozlaşmayı ifade etmek amacıyla “dinsel yabancılaşma” adıyla yeni bir kavram teklif edilmiştir.

Bu bağlamda; dinin orijinal formundan veya ana modelden bireysel ve toplumsal sapmalar veya en azından dinde açık bir şekilde emredildiği halde uygulanmayan ya da dinde olmadığı bilimsel olarak kesin bir şekilde tespit edildiği halde benimsenen bazı heteredoks inanç ve davranışlar bu kavram kapsamında mütalaa edilmiştir. Tanrı-insan ilişkisini düzenleyen ve bu doğrultudan dinin öngörmüş olduğu insan modelini oluşturmaya katkıda bulunan araçsal faktörlerin fonksiyonlarındaki bozulmalar ise, dinî hayatta meydana gelen yabancılaşmanın sonuçları olarak değerlendirilmiştir. Buna göre “dinsel yabancılaşma” kavramı, insanın fitratından başlayarak, Tanrı-insan ilişkisinin kurulamaması²⁰, zayıflaması, kopması, bu ilişkinin üzerine kurulduğu değerlerin dejenere olması ve dinsel sembol ve kurumların fonksiyonlarını icra edememesi şeklinde tanımlanabilir.

Bu bağlamda Tanrı-insan ilişkisinin kurulamaması (dine ilgisiz veya karşı olmak) “dine yabancılaşma” olarak isimlendirilebilir. Nitekim birçok insanî güdünün dinî hayatı yönetmesiyle dinin gerçek özünün bozulması ve bu şekilde topluma lanse edilmesinin muhtemel mühtedileri dinden uzaklaştırması, dinsel yabancılaşmanın “dine yabancılaşma” olarak nitelendirilebilecek boyutunu oluşturmaktadır. Bunun sonucu ise, genellikle dinsel bir inanca sahip olmama, faydacı, tutarsız, dış güdümlü bir dinî yönelim içerisinde saplantılı ve dogmatik bir dindarlık olarak ortaya çıkmaktadır. Dindar insanların dinî emir ve tavsiyelere ilgisiz kalmaları, bunun sonucunda Tanrı-insan ilişkisinin belli bir düzeye ulaşamaması veya mevcut düzeyini koruyamaması vb durumlar da “dinî hayatta yabancılaşma” kavramıyla ifade edilebilir.

Dinsel yabancılaşmanın temel sonucunun kendine yabancılaşan insan olduğu söylenebilir. Şöyle ki insanın kendine yabancılaşması, ya-

¹⁹ Gould, Two Faces of Alienation, s. 39; Schacht, Alienation, s. 3-4.

²⁰ Psikolojik açıdan din, Tanrı ile insan arasında kurulan ruhsal bir ilişki olarak tanımlanmaktadır. Bk. Thouless, Psychology of Religion, s. 11-13.

bancılaştırmanın ilk ve en önemli halkasını oluşturmakta ve diğer yabancılaşma türlerinin de çekirdeğini oluşturmaktadır. Nitekim yabancılaşmanın her kategorisinde mutlaka birey olarak insan bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bütün boyutlarıyla yabancılaşan insanı, dinsel yabancılaşmanın sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Özellikle insanın Tanrının ruhundan bir nefha taşıdığı düşünülürse, insanın kendine yabancılaşması ile Tanrıya yabancılaşması (Tanrıya yabancılaşma veya Tanrı-insan ilişkisinde aradaki mesafenin büyümesi, dinsel yabancılaşma olarak anlaşılabilir) veya dinsel yabancılaşma aynı düzlemde değerlendirilebilir.

Bu bağlamda, dinî nasrlara gönülden inanmamak ve şüpheyle bakmak, en azından dinî pratikleri ifa edebilecek düzeyde dinî bilgiye sahip olmamak, dinî pratiklere uzak (yabancı) kalmak veya icra edilse bile psikolojik tatmine ulaşmamak, açık dinsel yasaklara, alışkanlık haline getirecek kadar sıklıkla riayet etmemek dinsel yabancılaşmanın değişik alanlarda gözlemlenen farklı yansımaları olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, en çok yaygınlık kazanan israf, zina, hırsızlık, cinayet, ölçü ve tartıda sahtekarlık yapmak, dinî bireysel menfaatleri temin etmede bir araç olarak kullanmak (dîn istismarı veya dış güdümlü dinsel yönelim), yalan konuşmak vb gibi davranışlar, dinsel yabancılaşmanın farklı alanlara yansıyan görünümleri veya sonuçları olarak değerlendirilebilir²¹.

YÖNTEM

Örneklem Grubu:

Araştırmaya Erzurum merkezinde ikamet eden; 100 genel lise, 100 imam-hatip lisesi, 100 ilahiyat fakültesi öğrencisiyle birlikte 100 de diğer fakültelerde öğrenimlerine devam etmekte olan toplam 400 öğrenci katılmıştır. Örneklem grubunun yaş ranjı 15-25 arasında değişmekte olup, ortalama yaş 19.58 (ss:3.11)'dir. Araştırmaya katılan gençlerin %51.5'i 14-18 yaş grubunda, %48.5'i de 19-25 yaş grubunda bulunmaktadır.

Örneklem grubunun %68.5'si erkek, %31.5'i' bayandır. Büyük çoğunluğu (%68.0) kendilerini sosyo-ekonomik açıdan orta düzeyde

²¹ Dinsel Yabancılaşma hakkında geniş bilgi için bkz. Faruk Karaca, Psiko-Sosyal Açıdan Yabancılaşma ve Dinî Hayat, Bil Yayınları, İstanbul, 2000.

tanımlayan örneklem grubunda, bu bakımdan kendilerini ortanın üstünde (%13.3) ve ortanın altında (%12.8) tanımlayanlar birbirlerini yakın orandadır. Sosyo ekonomik açıdan kendilerinin düşük düzeyde olduğunu belirtenler (%5.0), bu bakımdan kendilerini üst düzeyde değerlendirenlerden (%1.0) daha fazladır.

Veri Toplama Araçları:

Araştırmada veri toplamak amacıyla, beş müstakil ölçek ve konuyla ilgili teorik ve tecrübî araştırmalardan istifade edilerek tarafımızdan hazırlanan bazı soruların birleştirilmesiyle oluşturulan anket formu kullanılmıştır.

Araştırmada deneklerin bireysel yabancılaşma düzeylerini ölçmek için Gökçe, Baymur vd. tarafından geliştirilen ve Gökmen vd ve Bayhan'ın araştırmalarında kullandıkları, güvenilirlik ve geçerlikleri denenmiş *Bireysel Yabancılaşma ve Anomi Ölçeği* kullanılmıştır. Yabancılaşma ve anomiyi bireysel açıdan ölçmek amacıyla hazırlanmış olan ölçek, psikolojik açıdan insanın kendine yabancılaşması durumunu test etmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu bağlamda ölçekte; gelecek korkusu, kendini yalnız ve yabancı hissetme düzeyi, kaygı düzeyi, öfke ve düşmanlık duygusu düzeyleri, intihar düşüncesi, kendini boş ve gayesiz hissetme düzeyleri gibi yabancılaşmayı bireysel açıdan ele alan perspektifler kullanılmıştır.

Araştırmada yabancılaşma fenomenini sosyal perspektiften ölçmek üzere kullanılan *Sosyal Anomi ve Yabancılaşma Ölçeği* Srole, McClosky ve Schaar'ın geliştirdikleri, güvenilirlik ve geçerliği denenmiş, Mutlu'nun araştırmalarında kullandığı maddeler ile Rokeach ve Gough'un geliştirdikleri, güvenilirlik ve geçerliği denenmiş ve Kağıtçıbaşı ve Bayhan'ın araştırmalarında kullandıkları maddelerden oluşmaktadır²². İnsanın hencinslerine yabancılaşma durumunu ölçmek için hazırlanan ölçekte, arkadaşlık ilişkileri, herhangi bir şeye veya kişiye gönülden inanmama, insanları yapmacık tavırlı ve güvenilmez bulma, sosyal norm ve kurallara aldırma vb gibi yabancılaşmaya sosyal açıdan yaklaşan perspektifler kullanılmıştır.

Örneklem grubunun dini yönelimlerini tespit etmek amacıyla kullanılan ölçek, Dean Hoge tarafından geliştirilen ve Karaca²³ tarafından

²² Bk. Bayhan, Anomi ve Yabancılaşma , s. 311.

²³ Karaca, Bir Dindarlık Ölçeğinin Standardizasyonu, s.187-202.

Türk toplumuna standardizasyonu yapılan *İçsel Dini Motivasyon Ölçeği*dir. Dindarlığı bir tür bakış açısı olarak ele alan ölçek, değişik dini geleneklere rahatlıkla uygulanabilir bir özellik taşımaktadır.

Araştırmada örneklem grubunun dini bilgi düzeylerini ölçmek amacıyla Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı öğretim elemanları tarafından geliştirilen Dini Hayat Ölçeğinin dört alt ölçeğinden biri olan *Bilgi Boyutu* kullanılmıştır²⁴.

Araştırmaya katılan örneklem grubunun dinsel yabancılaşma düzeyini ölçmek amacıyla Karaca tarafından geliştirilen Heteredoks İnanç ve Davranışlar Ölçeği kullanılmıştır²⁵. Ölçek, İslam dininin ana modelinde olmadığı halde, dindenmiş gibi görülen bazı inanç ve davranışları ölçmek için geliştirilmiştir. Ayrıca dinin duygu ve davranış boyutundaki yabancılaşmayı tespit etmek amacıyla teorik ve tecrübi literatürden ifade edilerek bazı sorular geliştirilerek anket formuna ilave edilmiştir²⁶.

İŞLEM: Araştırmanın teorik ve kavramsal çerçevesi ortaya konduktan sonra, yukarıda tanıtılan ölçeklere demografik değişkenlerle ilgili soruların eklenmesiyle oluşturulan anket formu, 400 kişilik bir örneklem grubuna uygulanmıştır. Anketlerin doldurulması yaklaşık 25-30 dakika sürmüştür. Elde edilen veriler, SPSS for Windows 10.0 istatistik programının ilgili modülleri kullanılarak yapılan analizler yardımıyla yorumlanmaya çalışılmıştır.

BULGULAR

Araştırmaya katılan deneklerin bireysel yabancılaşma ölçeğinden almış oldukları ortalama puan $\bar{X}=10.16$ ($ss=4.44$)'dir. Örneklem grubunun bireysel yabancılaşma düzeyleri, demografik değişkenlerden öğrenim görülen alan ($r=-.10$, $p<.05$), sosyo-ekonomik düzey ($r=-.20$, $p<.01$), ibadetlerde mânâ üzerine yoğunlaşma ($r=-.15$, $p<.01$) ve dinsel yabancılaşma düzeyleri ($r=.10$, $p<.05$) ile anlamlı korelasyon göstermiştir.

Bireysel yabancılaşmayla anlamlı korelasyon gösteren değişkenlere uygulanan varyans analizlerine göre; öğrenim görülen alan açısın-

²⁴ Yıldız, Dini Hayat İle Ölüm Kaygısı, s. 60.

²⁵ Karaca, "Heteredoks İnanç ve Davranışlar Ölçeği, s. 145-168.

²⁶ Araştırmada kullanılan ölçekler ve tarafımızca geliştirilen sorular hakkında geniş bilgi için bkz. Karaca, Yabancılaşma ve Dini Hayat, s. 176-181.

dan genel lise öğrencileri en yüksek düzeyde ($\bar{X}=10.87$, ss. 4.89) bireysel yabancılaşma skorları gösterirken, imam-hatip liseli öğrenciler bu konuda en yüksek ikinci grubu oluşturmuştur ($\bar{X}=10.50$, ss. 4.10). İlahiyatçı öğrenciler ($\bar{X}=9.60$, ss. 4.23) ile diğer fakültelerde öğrenimlerine devam eden öğrenciler ($\bar{X}=9.67$, ss. 4.44), birbirlerine çok yakın bir oranda ve daha düşük bireysel yabancılaşma skorları göstermiştir. ($F=1.99$, $p>.05$).

Bireysel yabancılaşma skorlarına, örneklem grubunun sosyo-ekonomik düzeyleri açısından bakıldığında; sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe bireysel yabancılaşma skorlarının düştüğü gözükmektedir. ($F=5,62$, $p<.001$).

Namaz ibadetine fazlaca iştirak etmeyenler ile namaz kıldıkları halde namazlarında okudukları surelerin anlamlarını bilmeyen denekler, en yüksek düzeyde bireysel yabancılaşma düzeyi ($\bar{X}=10,88$ ss. 4.81; 11.00, 4.06) göstermiştir. Türkçe ibadetten yana olanlar ($\bar{X}=6.25$, ss: 3.40) ile namazlarında, okudukları surelerin anlamlarını düşünerek okuyanlar ($\bar{X}=9,29$, ss: 4.62) bireysel yabancılaşma açısından en düşük düzeyde olan iki grubu oluşturmaktadır. Anlamlarını bildikleri halde namazlarında okudukları surelerin anlamlarını düşünmeden okuyanların bireysel yabancılaşma düzeyi ($\bar{X}=9.90$, ss. 4.45) biraz daha yüksektir. ($F=3,13$, $p<.01$).

Araştırmaya katılan gençlerin "bireysel yabancılaşma" düzeyleri, icra etmiş oldukları dini pratiklerin kendileri üzerinde bırakmış oldukları etkilere göre de değişmektedir. Buna göre, "icra etmiş oldukları dini pratiklerin kendilerinde rahatlatıcı ve huzur verici bir etki" yarattığını belirten gençler, en düşük düzeyde ($\bar{X}=9.83$, ss:4.25) bireysel yabancılaşma düzeyi gösterirken, icra etmiş oldukları dini pratiklerin günlük hayatları ve şahsiyetleri üzerine fazla bir etkisinin olduğunu düşünmeyenler, en yüksek düzeyde ($\bar{X}=13.23$, ss:6.24) dinsel yabancılaşma gösteren grubu oluşturmaktadır. "İbadetlere çoğunlukla devam etmelerine rağmen manevi bir haz alamayan, sadece cehennem korkusuyla ibadet edenler" en yüksek bireysel yabancılaşma gösteren ($\bar{X}=11.51$, ss: 3.67) ikinci grubu oluştururken, dini pratiklere fazlaca iştirak etmeyenler de ($\bar{X}=10.17$, ss: 4.95) onlara yakın bir oranda bireysel yabancılaşma düzeyi sergilemiştir. ($F=2.71$, $p=.03$).

Örneklem grubunun Sosyal Yabancılaşma ve Anomi ölçeğinde göstermiş oldukları ortalama skor, 38.25 (ss. 8.8.60)'dur. Bağımsız değişkenlerden "samimi arkadaş sayısı" ($r=-.22$, $p<.01$) ve "bireysel yabancılaşma" düzeyleri ($r=.29$, $p<.01$) ile sosyal yabancılaşma düzeyleri arasındaki korelasyonlar istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmıştır. Örneklem grubunun sosyal yabancılaşma düzeyleriyle anlamlı korelasyon gösteren değişkenlere uygulanan varyans analizi sonuçlarına göre; herkese açılmayan mahrem işlerin paylaşılabilirliği, sıkıştığı zaman yardım istenebilecek nitelikte hiç arkadaşı olmayanların en yüksek düzeyde ($\bar{X}=41.95$, ss: 7.10) sosyal yabancılaşma gösterdikleri, bu özellikte sadece bir arkadaşı bulunanların bile sosyal yabancılaşma düzeylerinin düşmeye başladığı ($\bar{X}=40.32$, ss: 5.99) görülmüştür. Bahsedilen nitelikteki arkadaş sayısı arttıkça, deneklerin sosyal yabancılaşma düzeyleri düşmektedir. ($\bar{X}=37.90$, ss. 7.96; 37.40, 8.80). Örneğin, samimi arkadaşlarının altı veya daha fazla olduğunu belirten deneklerin sosyal yabancılaşma düzeyleri en düşük ($\bar{X}=34.55$, ss. 12.23) düzeydedir. ($F=5.60$, $p<.001$).

Örneklem grubundan düşük düzeyde bireysel yabancılaşma gösterenler aynı şekilde daha düşük düzeyde ($\bar{X}=36.25$, ss. 8.20) sosyal yabancılaşma göstermiş, yüksek düzeyde bireysel yabancılaşma gösterenler ise daha yüksek sosyal yabancılaşma skorları ($\bar{X}=41.72$, ss. 6.34) göstermiştir. ($F=5.56$, $p<.001$).

Araştırmaya katılan gençlerin "İçsel Dini Motivasyon Ölçeği"nden almış oldukları ortalama skor, $\bar{X}=29.76$, ss:6.38'dir. Deneklerin sergilemiş oldukları içsel dini motivasyonla anlamlı korelasyon gösteren değişkenlere bakıldığında; gençlerin içsel dini motivasyon düzeylerinin öğrenim gördükleri alana göre değiştiği görülmektedir. Buna göre en yüksek ($\bar{X}=32.13$, Ss:4.67) düzeyde içsel dini motivasyon gösteren grup, ilahiyat fakültesi öğrencileridir. Onları birbirlerine yakın oranlarda imam hatip ($\bar{X}=29.88$, ss:5.52) ve genel lise ($\bar{X}=29.49$, ss:6.63) öğrencileri izlemektedir. Diğer fakültelerde öğrenimlerine devam etmekte olan öğrenciler ($\bar{X}=27.55$, ss: 7.57) ise bu konuda en düşük düzeydedir. ($F=9.17$, $p<.001$).

Araştırmaya katılan gençlerin içsel dini motivasyon düzeyleri, sosyo-ekonomik düzeylerine göre de değişmektedir. Buna göre sosyo-ekonomik açıdan düşük düzeyde bulunanlar, en düşük içsel dini motivasyon düzeyi ($X=27.40$, ss:7.25) sergilerken, sosyo-ekonomik açıdan

ortanın üstünde ($X=32.16$, ss:5.42) ve üst ($X=31.50$, ss:4.12) bir düzeyde bulunanlar ise en yüksek düzeyde içsel dini motivasyon düzeyi sergilemiştir. Sosyo-ekonomik açıdan orta ($X=29.45$, ss:6.48) ve ortanın altında ($X=29.66$, ss:6.00) bulunanlar ise diğer gruplara oranla orta düzeyde bir içsel dini motivasyon düzeyi göstermişlerdir. ($F=2.84$, $p<.5$).

Araştırmaya katılan gençlerin içsel dini motivasyon düzeyleri, dini pratikleri icra etme ve icra etmiş oldukları dini pratiklerde mânâ üzerinde yoğunlaşmalarına göre de değişmektedir. Buna göre genellikle namaz kılmadıklarını belirten gençler, en düşük ($\bar{X}=22.05$, ss:7.96) düzeyde içsel dini motivasyon düzeyi sergilerken, namazlarında okudukları surelerin anlamları üzerine yoğunlaşan gençlerin sergilemiş oldukları içsel dini motivasyon düzeyi ise en yüksek ($\bar{X}=31.62$, ss:7.02) düzeydedir. Türkçe ibadetten yana olan denekler, en düşük içsel motivasyon düzeyi sergileyen ikinci grubu oluştururken ($\bar{X}=24.00$, ss:4.69), namazlarında okumuş oldukları surelerin anlamlarını bilmeyen ($\bar{X}=30.40$, ss. 4.60) ve “anlamlarını bildikleri halde, namazda onlar üzerinde yoğunlaşamayan” deneklerin içsel dini motivasyon düzeyleri, diğer gruplara oranla orta düzeydedir. ($F=18.06$, $p<.001$).

Örneklem grubunun %69.3 gibi büyük bir çoğunluğun, icra etmiş oldukları dini pratiklerin kendilerinde “rahatlatıcı ve huzur verici bir etki yarattığını” belirtmiş, %11.8’lik bir kesim ise “dini pratiklere fazlaca iştirak etmediğini” ifade etmiştir. %7.8’lik bir kesim, dini pratiklere çoğunlukla devam etmelerine rağmen, manevi bir haz alamadıklarını, sadece sorumluluktan kurtulmak için ibadetlere katıldıklarını belirtmiştir. Dini pratiklerin günlük hayatları ve şahsiyetleri üzerinde fazla bir etkisinin olmadığını düşünenlerin oranı ise, sadece %3.3’tür. Bu konuda özel değerlendirme yapan 32 kişinin büyük çoğunluğu, icra etmiş oldukları dini pratiklerin kendilerinde rahatlatıcı bir etki yarattığını belirtmiştir.

İcra etmiş oldukları dini pratiklerin gençlerin hayatlarına olan yansımalarına bağımsız değişkenler açısından bakıldığında, öğrenim görülen alana göre genellikle ibadetlere fazlaca iştirak etmediğini belirtenler arasında en yüksek oranda, ilahiyat dışındaki fakültelerde öğrenim gören öğrenciler (%21) ile genel lise öğrencileri bulunmaktadır (%14). İmam-hatip (%8) ve ilahiyat öğrencilerinde (%4) bu oranlar daha düşüktür. İcra etmiş oldukları dini pratikler, imam-hatip ve ilahiyatlı öğrenciler üzerinde daha yüksek oranlarda (%74; %81) rahatlatıcı ve huzur verici bir etki yaratmaktadır. İcra etmiş oldukları dini pratik-

lerden manevi bir haz alamayan, onları sadece sorumluluktan kurtulmak için ifa eden gençler ise yine bu iki grup arasında (%10; %15) daha yüksek orandadır. ($\chi^2=47.95$, sd:12, $p<.001$).

Araştırmaya katılan gençler dua etme biçimleri açısından da araştırılmıştır. Elde edilen verilere göre gençlerin büyük çoğunluğu (%59), "hiçbir kalıba girmeden içlerinden geldiği gibi" dua ettiklerini belirtmiştir. Bunları birbirine yakın oranlarda (%16.0) "Türkçe dua kalıplarıyla" ve "Klasik Arapça duaları gizliden okuyarak" (%14.8) dua edenler izlemektedir. Klasik Arapça dua kalıplarını açıktan okuyarak dua edenler (%5.3) küçük bir kesimi oluşturmaktadır. Bu konuda toplam 20 kişi (%5), anket formunda belirtilen dua kalıplarından farklı şekillerde dua ettiklerini belirtmişlerse de, ilgili soruya vermiş oldukları açık uçlu cevaplara bakıldığında, anket maddelerinden çok farklı şeyler ifade edilmediği görülmüştür. Örneğin 12 denek, farklı yer ve zamanlarda yukarıda bahsedilen dua biçimlerini karışık bir şekilde kullandıklarını belirtmiş, 3 denek de kendilerini Allah'a nasıl daha yakın hissediyorlarsa o şekilde dua ettiklerini belirtmiştir. Gençlerin dua etme biçimleri, cinsiyet değişkenine göre farklılık arz etmektedir. Şöyle ki, bayanlar, (%68.3) "hiçbir kalıba girmeden içlerinden geldiği gibi dua etmeyi" erkeklerden (%54.7) daha çok tercih etmektedirler. Erkekler ise "Türkçe dua kalıplarıyla" dua etmeyi (%21.9), bayanlardan (%3.2) daha çok tercih etmektedirler. ($\chi^2=29.25$, sd:4, $p<.001$)

Araştırmaya katılan gençlerin dua etme biçimleri, öğrenim gördükleri alanlara göre de değişmektedir. Şöyle ki, ilahiyat fakültesi öğrencileri, "hiçbir kalıba girmeden içinden geldiği gibi dua etme" konusunda en yüksek oranı (%74.0) gösterirken, genel lise (%59) ve imam-hatip lisesi (%57) öğrencileri birbirlerine çok yakın oranlarda onları takip etmektedirler. Diğer fakültelerde okuyan öğrencilerde bu oran %46'ya düşmektedir. ($\chi^2=32.62$, sd:12, $p<.001$).

Örnekleme grubunun heteredoks inanç ve davranışlar ölçeğinden almış oldukları ortalama puan, 12.70, (ss:5.72)'dir. Deneklerin heteredoks inanç ve davranış düzeyleriyle bağımsız değişkenlerden yaş ($r=-.26$, $p<.01$), cinsiyet ($r=-.16$, $p<.05$), öğrenim görülen alan ($r=-.31$, $p<.01$), samimi arkadaş sayısı, ($r=-.11$, $p<.05$), bireysel yabancılaşma düzeyi, ($r=.10$, $p<.05$), bireysel dini pratiklerin fert üzerindeki etkileri ($r=.10$, $p<.05$), içsel dini motivasyon düzeyi ($r=-.18$, $p<.001$) ve dindarlığın bilgi boyutu ($r=-.17$, $p<.01$) arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmıştır. Heteredoks inanç ve davranış düzeyiyle anlamlı ilişki gösteren değişkenlere uygulanan varyans analizi sonuçla-

rına göre: 14-18 yaş grubunun ($\bar{X}=14.02$, ss:5.44), 19-25 yaş grubundan ($\bar{X}=11.30$, ss:5.70) daha yüksek düzeyde heteredoks inanç ve davranış skorları gösterdiği görülmüştür. ($t=4.88$, $p<.001$).

Cinsiyet değişkenine göre erkekler ($\bar{X}=13.09$, ss:6.01) bayanlardan ($\bar{X}=11.84$, ss:4.97) daha yüksek düzeyde dinsel yabancılaşma göstermiştir. ($t=2.03$, $p<.05$).

Öğrenim görülen alana göre, en yüksek düzeyde heteredoks inanç ve davranış düzeyi gösteren grup $\bar{X}=15.81$ (ss:5.12) ortalamayla imam-hatip liseli öğrencilerdir. Bu konuda en düşük düzeyde olan grup ise, ilahiyat fakültesi öğrencileridir. ($\bar{X}=8.31$, ss: 5.09). Geneli lise öğrencileri ($\bar{X}=13.78$, ss: 4.90) ile ilahiyat dışındaki diğer fakültelerde öğrenimlerine devam eden öğrenciler ($\bar{X}=12.92$, ss:5.05) ise en yüksek heteredoks inanç ve davranış düzeyi ($\bar{X}=12.92$) gösteren ikinci ve üçüncü grubu oluşturmaktadır. ($F=39.50$, $p<.001$).

Araştırmaya katılan örneklem grubundan düşük düzeyde bireysel yabancılaşma gösterenler, yüksek düzeyde bireysel yabancılaşma düzeyi gösterenlerden daha düşük düzeyde heteredoks inanç ve davranış ($\bar{X}=12.00$, ss:4.64) sergilemişlerdir. Daha yüksek düzeyde bireysel yabancılaşma gösteren deneklerin heteredoks inanç ve davranış düzeyi ($\bar{X}=13.62$, ss:5.88) daha yüksektir. ($t=-2.13$, $p<.05$).

Deneklerden düşük düzeyde "içsel dini motivasyon" gösterenler, daha yüksek düzeyde ($\bar{X}=15.51$, ss6.21) heteredoks inanç ve davranış düzeyi sergilemiştir. Yüksek düzeyde "içsel dini motivasyon" sergileyen deneklerin göstermiş olduğu heteredoks inanç ve davranış düzeyi ($X=1.94$, ss:5.57) daha düşüktür. ($t=4.76$, $p<.001$).

Araştırmaya katılan örneklem grubunun dini bilgi düzeylerine göre de heteredoks inanç ve davranış düzeyleri değişmektedir. Buna göre dini bilgi düzeyi yükseldikçe, heteredoks inanç ve davranış düzeyi düşmektedir. Şöyleki, dindarlığın bilgi boyutu açısından yüksek düzeyde olanlar ($\bar{X}=12.05$, ss:5.84), düşük düzeyde olanlardan daha düşük düzeyde ($\bar{X}=14.09$, ss: 5.71) heteredoks inanç ve davranış düzeyi sergilemiştir. ($t=1.54$, $p>.05$).

Tablo 1: Heteredoks İnanç ve Davranış Düzeyle Anlamli Korelasyon Gösteren Değişkenlere Uygulanan Varyans Analizi Sonuçları

DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER		\bar{X}	SD	F ve t değerleri
YAŞ GRUPLARI	14-18	14.02	5.44	t=4.88***
	19-25	11.30	5.70	
CİNSİYET	Erkek	13.09	6.01	t=2.03*
	Bayan	11.84	4.97	
ÖRETİM GÖRÜLEN ALAN	İmam-hatip	15.81	5.12	F=39.50***
	Genel Lise	13.78	4.90	
	İlahiyat	8.30	5.09	
	Diğer fakülte	12.92	5.05	
BİREYSEL YABANCILAŞMA DÜZEZİ	Düşük	12.00	5.64	t=-2.13*
	Yüksek	11.84	4.97	
İÇSEL DİNİ MOTİVASYON DÜZEYİ	Düşük	15,51	6,21	t=-4.76***
	Yüksek	11.94	5.57	
DİNDARLIĞIN BİLGİ BOYUTU	Düşük	14.09	5.71	t=1.54
	Yüksek	12.05	5.84	

*p<.05

**p<.01

***p<.001

TARTIŞMA

Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarından biri olan bireysel yabancılaşma ölçeğinden alınabilecek en yüksek puanın 32 olduğu düşünülürse, araştırmaya katılan gençlerin sergilemiş oldukları bireysel yabancılaşma düzeyinin genel olarak ($\bar{X}=10.16$) düşük olduğu söylenebilir. Bu bulgular, tarafımızdan daha önce, yine büyük çoğunluğu Erzurum kentinde ikamet eden farklı gelişim dönemlerine hitap eder şekilde daha geniş bir popülasyona hitap ederek gerçekleştirilen araştırma bulgularını desteklemektedir²⁷. Ayrıca elde edilen bulgular; daha önce Bayhan tarafından sadece üniversite öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilen araştırma bulgularından daha düşük bir düzeyde kabul etse de, nispeten onları destekler mahiyettedir²⁸.

Durumun böyle olmasında araştırmaya katılan örneklem grubunun farklı özelliklere sahip olmasının yanı sıra, deneklerin genelde yüksek düzeyde “içsel dini motivasyon” düzeyi sergilemiş olmasının etkisi olmuş olabilir. Zira içsel dini motivasyon ile bireysel yabancılaşma arasındaki korelasyon istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine ulaşmasa da, deneklerin içsel dini motivasyon açısından düşük ve yüksek olmak üzere iki gruba ayrıldıktan sonra bireysel yabancılaşma düzeylerine bakıldığında, aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir ayrışmanın olduğu görülmüştür.

Buna göre yüksek düzeyde içsel dini motivasyon sergileyen denekler ($\bar{X}=9.98$), düşük düzeyde içsel dini motivasyon sergileyenlerden ($\bar{X}=11.28$) anlamlı derecede daha düşük düzeyde bireysel yabancılaşma sergilemiştir. Bu durumu, icra etmiş oldukları dini pratiklerde mânâ üzerinde yoğunlaşanların, dini pratikleri icra etmeyen ve namaz kıldıkları halde namazlarında okumuş oldukları surelerin anlamlarını bilmeyen veya bildikleri halde bu dini pratiğin icra edilmesi aşamasında mânâ üzerinde yoğunlaşmayanlardan daha düşük düzeyde bireysel yabancılaşma göstermeleri desteklemektedir.

Benzer bir şekilde “icra etmiş oldukları dini pratiklerin kendilerinde rahatlatıcı ve huzur verici bir etki” yarattığını belirten gençlerin

²⁷ Krş. Karaca, Yabancılaşma ve Dini Hayat, s. 193.

²⁸ Krş. Bayhan, Anomi ve Yabancılaşma, s. 319.

en düşük düzeyde ($\bar{X}=9.83$, ss:4.25) bireysel yabancılaşma düzeyi göstermeleri de, bu yorumu desteklemektedir. Ancak icra etmiş oldukları dini pratiklerin günlük hayatları ve şahsiyetleri üzerine fazla bir etkisinin olduğunu düşünmeyen gençlerin durumu, onların açık bir dinsel yabancılaşma içinde olduklarının göstermesinin yanında, müteberrin ruh sağlığını olumlu yönde etkileyip onların bireysel yabancılaşma düzeyini azaltabilecek bir faktör olarak, dini hayatın kalitesini ön plana çıkarmaktadır.

Nitekim, “dini pratiklere çoğunlukla devam etmelerine rağmen manevi bir haz alamayan, sadece cehennem korkusuyla ibadet ettiklerini” ifade eden gençlerin en yüksek bireysel yabancılaşma gösteren ikinci grubu oluşturması da, dini hayat ile ruh sağlığı arasındaki ilişkide, yaşanan dini hayatın niteliğinin en önemli faktör olduğunu gözler önüne sermektedir. Zira bu konuda yapılan tecrübî araştırmalar, özellikle iç güdümlü dini yönelimlerin ruh sağlığına daha pozitif yönde yansıdığı sonucunu ortaya koymaktadır²⁹.

İçinde bulunulan gelişim dönemi (öğretim basamağı) itibarıyla üniversite öğrencilerinin daha düşük düzeyde bireysel yabancılaşma göstermesi, bu konuda batı dünyasında yapılan birçok araştırma bulgularını desteklemektedir³⁰. Yaşın ilerlemesiyle birlikte üniversite öğrenimi şansına kavuşarak geleceğin bir ölçüde teminat altına alınmasının bu konuda etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca girmiş oldukları sınavlardan başarıyla çıkarak herhangi bir yüksek öğretim kurumuna yerleştirilmeye hak kazanan üniversite öğrencilerinin bu başarılarının, kendilerine yönelik olarak hissetmiş oldukları özgüveni olumlu yönde etkilediği ve bu durumun ilgili bireylerin bireysel yabancılaşma düzeylerine pozitif yönde yansıdığı da akla getirmektedir. Yine liseli gençlerin daha yüksek düzeyde bireysel yabancılaşma skorları göstermelerinde, “kimlik bocalaması” veya “bunalımı” sürecini daha yoğun bir şekilde yaşamalarının da etkisi olabilir³¹.

²⁹ Arygle, DİN Psikolojisi, s. 200; Bilgrave ve Deluty, Religious Belief and Therapeutic Orientations, s. 343-344; Hood ve ark. The Psychology of Religion, s. 406-407, 424, 433; Peker, Dini İnanç Stres İlişkisi, s. 55; Wulf, Psychology of Religion, s. 226, 244.

³⁰ deMan ve ark., Correlates of Anomie, s. 141; Heaven ve Bester, Alienation, s. 595; Dean, Alienation, s. 753-758; Reimanis, Anomie, s. 243.

³¹ Krş. Yörükoğlu, Gençlik Çağı, s. 19-20.

Sosyo-ekonomik düzey ile bireysel yabancılaşma arasındaki ters orantı da, hem kişisel ihtiyaçların istenildiği ölçüde karşılanmasının insanları mahrumiyet duygusunun yaratacağı gerilimden kurtardığı, hem de geleceğin teminat altına alınmasına katkıda bulunarak bireysel yabancılaşmayı azalttığını düşündürmektedir. Ayrıca sosyo-ekonomik açıdan istenilen imkanlara sahip olmanın, kişisel potansiyellerin yeterlik düzeyine çıkarılması için uygun zeminler hazırlayacağı düşünülürse, bu yeterliklerin kişisel özgüven duygusunu destekleyecekleri rahatlıkla söylenebilir. Aksi durumlarda ise mahrumiyetler engellemeleri, engellemeler ise kompleks ve savunma mekanizmalarını beslemektedir. Zira Durkheim'in de belirttiği gibi anomi veya yabancılaşma bizzat yoksulluktan kaynaklanmamaktadır. Ancak ekonomik faktörlerin anomi üzerindeki etkisi de göz ardı edilebilecek nitelikte değildir³².

Örneklem grubunda bulunan gençlerin sergilemiş oldukları sosyal yabancılaşma düzeyi ($\bar{X}=38.25$, ölçekten alınabilecek en yüksek skor=64), vasatın üstündedir. Bu bulgu, daha önce aynı konuda araştırma yapan Bayhan ve Karaca tarafından elde edilen bulguları desteklemektedir³³. Büyük çoğunluğu yüksek düzeyde içsel dini motivasyon gösteren bir popülasyonda gözlemlenen bu durumun ilk bakışta bir tür çelişki olduğu akla gelebilir. Ancak içinde yaşadığımız çağın beraberinde getirmiş olduğu sorunlar ve ülkemizin özellikle son dönemlerde geçirmekte olduğu ağır ekonomik krizlerin, insanların sosyal ilişkilerini dini inançların da bir adım önüne geçerek şekillendirdiğini düşündürmektedir. Yoksa sosyal ilişkiler konusunda önemli prensipler içeren bir dinin müntesiplerinin birbirlerine karşı bu derece yabancı hissetmeleri pek normal karşılanacak bir durum gibi görünmemektedir.

Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi bireysel yabancılaşmayla sosyal yabancılaşma arasında kuvvetli bir ilişkinin olması, dini inanç ve pratiklerin bireysel yabancılaşma konusunda pozitif yönde fonksiyonel olmasına rağmen, sosyal yabancılaşma konusunda pek fazla fonksiyonel olmaması bir çelişki özelliği taşıyarak, dini hayatta da bir tür yabancılaşmanın olabileceğini akla getirmektedir.

³² Durkheim, İntihar, s. 245-250.

³³ Krş. Karaca, Yabancılaşma ve Dini Hayat, s. 210; Bayhan, Anomi ve Yabancılaşma, s. 320.

Yine bu konuda deneklerin içinde buldukları gelişim döneminin, dini ilgi ve yoğunluğun Tanrı'ya odaklanmasına daha müsait olduğu, sosyal hayatla ilgili erdemlerin ancak ileriki olgunluk yıllarında kazanılabilecek kadar zor olduğu da düşünülebilir. Bunun gibi ergenlik döneminin, sosyal ilişkilerdeki derinlik boyutunun istenilen ölçülerde yakalanmasını da zorlaştırdığı da bir gerçektir. Nitekim herkese açılmayan mahrem işlerin paylaşılabilmesi, sıkışıldığı zaman yardım istenebilecek nitelikte hiç arkadaşı olmayan gençlerin en yüksek düzeyde ($\bar{X}=41.95$, ss: 7.10) sosyal yabancılaşma göstermeleri, bu özellikteki arkadaş sayısının artmasıyla hissedilen sosyal yabancılaşma duygusunun azalması da bu durumu desteklemektedir.

Araştırmaya katılan gençlerin sergilemiş oldukları içsel dini motivasyon düzeyi ($\bar{X}=29.76$, ölçekten alınabilecek en yüksek skor=40) vasatın üstünde görünmektedir. Bu durumun, araştırmaya katılan gençlerin yarısının imam-hatip ve ilahiyatlı olmalarından kaynaklanıyor olabileceği akla gelse de, gençlerin sergilemiş oldukları içsel dini motivasyon düzeyinin öğrenim görülen alanlara göre anlamlı derecede farklılaşmadığı görülmüştür. Dolayısıyla bu durum, dine alternatif olarak ileri sürülen modernleşme/sekülerleşme paradigmasının oldukça hakim olduğu çağımızda dinin, cazibesinden pek fazla bir şey kaybetmediğini açıkça ortaya koyması bakımından ilginç bir bulgu olarak dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda ilahiyat fakültesi öğrencilerinin diğer fakülte öğrencilerinden ve imam-hatip ve lise öğrencilerinden daha yüksek düzeyde içsel dini motivasyon sergilemesi, dini bilgilenme ve kültürün dini duyguları yeşertebilecek uygun zeminler hazırladığını ortaya koymaktadır. Nitekim dindarlığın bilgi boyutu ile içsel dini motivasyon arasındaki anlamlı pozitif korelasyon ($r=.29$, $p<.01$) bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak bu konuda genel lise ile imam-hatip liseleri arasında anlamlı bir farkın olmaması, özellikle imam-hatiplerde son dönemlerde uygulamaya konulan yeni yapılanmanın verimli olmadığı veya henüz amacına ulaşmadığını düşündürmektedir.

İçsel dini motivasyon ile sosyo-ekonomik düzey arasında tespit edilen pozitif korelasyon ($r=.13$, $p<.01$), dini hayat ile maddesel ihtiyaçlar arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koyarak, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde birinci basamağa maddi ihtiyaçları yerleştirmesini de destekler bir özellik arz etmektedir. Gerçekten de bazı durumlarda olumsuz şartlar insanı daha iyi motive etse de, genel mânâda yaşanan mah-

rumiyet duygularının insanın verimini düşürdüğü ve bu durumun da dini hayata aynı yönde yansıdığı rahatlıkla söylenebilir. Nitekim İslam Peygamberi Hz. Muhammed de bu duruma işaret etmek üzere, fakirliğin müminin imanını alıp götürebileceğinden kaygılandığını belirtmiştir³⁴.

Genellikle namaz kılmadıklarını belirten gençler, en düşük düzeyde içsel dini motivasyon düzeyi sergilerken, namazlarında okudukları surelerin anlamları üzerine yoğunlaşan gençlerin sergilemiş oldukları içsel dini motivasyon düzeyinin ise en yüksek düzeyde olması, dini hayat kalitesi açısından bütün iradî eylemlerde olduğu gibi ibadetlerde de mânâ üzerinde yoğunlaşmanın hayatî bir önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Türkçe ibadetten yana olduğunu belirten gençlerin en düşük içsel motivasyon düzeyi sergileyen ikinci grubu oluşturması ise, ibadetlerde mânânın önemini hiçbir şekilde azaltmadan orijinal formun korunmasının daha doğru olacağını düşündürmektedir.

Örneklem grubunun %70 civarındaki büyük bir çoğunluğunun, icra etmiş oldukları dini pratiklerin kendilerinde "rahatlatıcı ve huzur verici bir etki yarattığını" belirtmesi, dini pratiklerin ruh sağlığı üzerindeki pozitif etkisini ortaya koyarak, örneklem grubunda dinin fonksiyonlarında dinsel yabancılaşmanın sonuçları olarak nitelendirilebilecek önemli göstergelerin olmadığını ima etmektedir. Yine araştırmaya katılan gençlerden sadece %11.8'lik bir kesim ise "dini pratiklere fazlaca iştirak etmediğini" ifade etmesi, geri kalan büyük çoğunluğun dini ilgilerinin canlılığını koruduğunu ve onları bu yönde belli davranışlara yönelttiğini ortaya koymaktadır. Ancak gerek deneklerin yaklaşık %12'sinin dini pratiklere pek fazla ilgi duymaması, gerekse dini pratiklere çoğunlukla devam etmelerine rağmen, manevi bir haz alamadıklarını, sadece sorumluluktan kurtulmak için ibadetlere katıldıklarını ve dini pratiklerin günlük hayatları ve şahsiyetleri üzerinde fazla bir etkisinin olmadığını belirten gençlerin yaklaşık %11 civarında olması, azımsanamayacak ölçüde dini hayatta cereyan eden bir tür dinsel yabancılaşma durumuna işaret etmektedir.

İcra etmiş oldukları dini pratiklerin, imam-hatip ve ilahiyatlı öğrenciler üzerinde daha yüksek oranlarda rahatlatıcı ve huzur verici bir etki yaratmasına rağmen, mevzubahis dini pratiklerden manevi bir haz alamayan, onları sadece sorumluluktan kurtulmak için ifa eden gençler

³⁴ Bkz. Aclunî, Keşfu'l-Hafa, c.II, s. 107, hadis no: 1919.

arasında yine bu iki grubun daha yüksek oranlar göstermesi, dini hayatın imam-hatipli ve ilahiyatlı geçler tarafından daha çok sorgulandığı ve değerlendirilmeye tabi tutulduğunu ortaya koymaktadır.

Dindarların “hiçbir kalıba girmeden içlerinden geldiği gibi” dua etmeleri, dini inançların içselleştirilmesi ve dolayısıyla daha kaliteli bir dini hayat açısından önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Genç bayanların, (%68.3) “hiçbir kalıba girmeden içlerinden geldiği gibi dua etmeyi” erkeklerden (%54.7) daha çok tercih etmeleri, onların duygusal yönelimlerinin daha kuvvetli olmasıyla açıklanabilir. Öğrenim görülen alana göre ilahiyat fakültesi öğrencilerinin, “hiçbir kalıba girmeden içinden geldiği gibi dua etme” konusunda en yüksek oranı (%74.0) sergilemeleri, bu konuda alınan teorik bilgilerin başarılı bir şekilde dini hayata uyarlandığını ima etmektedir.

Araştırmada dinsel yabancılaşmanın önemli göstergelerinden biri olarak ele alınan heteredoks inanç ve davranışlar açısından gençlerin sergilemiş olduğu durum ($\bar{X}=12.70$, alınabilecek en yüksek puan:40), genç katmanları arasında bu tür inanç ve davranışlara pek fazla itibar edilmediğini ortaya koymaktadır. 14-18 yaş grubunun heteredoks inanç ve davranışlara 19-25 yaş grubundan daha yüksek düzeyde itibar etmesi, bilgi düzeylerinin ve sorgulama özelliklerinin diğer grup kadar henüz gelişmemiş olmasından kaynaklanıyor olabilir. Aynı şekilde erkeklerin bayanlardan daha yüksek düzeyde heteredoks inanç ve davranış düzeyi sergilemesi, özellikle eğitim almış bayanların daha sorgulayıcı olma temayülleriyle açıklanabilir.

Öğrenim görülen alana göre, en yüksek düzeyde heteredoks inanç ve davranış düzeyi gösteren grubun, imam-hatip liseli öğrenciler olması oldukça ilginç bir durum arz etmektedir. Bu durumun daha önceden belirtildiği gibi imam-hatiplerin günümüz şartlarında içinde buldukları özel durumlardan kaynaklanıyor olması muhtemeldir. Bu yönüyle imam-hatip öğrencilerinin sahip oldukları güçlü dini ilgilerin, kendilerine din olarak sunulan inanç ve davranış kalıplarını sorgulamadan kabul etmelerini kolaylaştırdığını akla getirmektedir. Ayrıca özellikle son dönemlerde çeşitli faktörlerin etkisiyle imam-hatiplerde meydana gelen kalite düşüklüğünün de bu durumda etkili olabileceği muhtemel görünmektedir. Nitekim iş kalitesi ve içinde bulunulan durumdan memnuniyetle yakından ilişkili olan bireysel yabancılaşma düzeyi ile heteredoks inanç ve davranış düzeyi arasındaki ilişki de bu durumu destekler mahiyettedir. Zira elde edilen bulgulara göre, kendi-

lerine daha çok yabancılaşan gençler, bu tür inanç ve davranışlara daha çok meyletmektedirler. Bu durum, insan psikolojisinin boşluk kabul etmediğini, kendi içinde tutunacak bir odak bulamayan bireylerin çevresel faktörlerin etkisine daha açık bir hale gelerek, dışardan empoze edilen şeyleri sorgulanmadan kolaylıkla kabul edebileceğini düşündürmektedir.

Deneklerin içsel dini motivasyon düzeyi ile heteredoks inanç ve davranış düzeyleri arasında hesaplanan anlamlı negatif korelasyon, dinin orijinal formu üzerine temellendirilen inançların oluşturmuş olduğu dini bilincin, ana modelde bulunmayan inanç ve davranış örüntülerini kendiliğinden tasfiye edebileceğini düşündürmektedir. Ayrıca içsel dini motivasyon ile dindarlığın bilgi boyutu arasındaki pozitif korelasyon ($r=.30, p<.01$) da heteredoks inanç ve davranışlara olan ilginin büyük oranda din konusundaki bilgi eksikliğinden kaynaklandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Bütün bulguları topluca değerlendirdiğimizde, -araştırmaya katılan gençlerin bütün gençliğimizi temsil etmese de-, yabancılaşma probleminin ülkemiz gençliği açısından henüz çok ciddi boyutlara ulaşmadığını söylemek mümkündür. Ancak özellikle sosyal boyutta yaşanan yabancılaşma sorununun tehlike çanları çalmaya başladığı da hiçbir şekilde göz ardı edilmemelidir. Nitekim insanın bir bütün olması gibi, yabancılaşma problemi de bir bütündür ve yabancılaşmanın boyutları arasında sıkı ilişkiler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu bütünlükte meydana gelen bir çözülmenin diğer boyutlara da sıçrayarak insan bütünlüğünü bozguna uğratma ihtimali her zaman bulunmaktadır. Ayrıca araştırma kapsamına dahil edilmeyen eğitim görmemiş ve işsiz gençlerimizin, hem mevcut yabancılaşma düzeylerinin araştırmaya katılan örneklem grubundan yüksek olduğu, hem de daha kolay yükselme potansiyeli taşıdığı her zaman hatırd tutulmalıdır. Bunun için problemin ciddi sosyal politikalarla ele alınarak, gençlerimize mümkün olduğunca eğitim, mümkün olduğunca iş imkanı sağlanmalı ve gençlerimiz imkanlar ölçüsünde çevrenin olumsuz etkilerinden korunmaya çalışılmalıdır. Unutulmamalıdır ki, gerçeklerden uzaklaşıp irrasyonel şeylere iltifat edenler, ya çoğu durumda rasyonel yaklaşımların işe yaramadığı görenler ya da rasyonel tutumlar geliştirebilecek kadar bireysel potansiyellerini kullanamayanlardır. Bu amaçla, sadece gençlere eğitim imkanları sunmak yeterli değildir. Zira ailede verilen sosyalleşme eğitimi ile örgün eğitim kurumlarında verilen sosyalleşme

eğitiminin birbirine karşıt olmaması için, yetişkin eğitimine de ciddi bir şekilde eğilmek gerekmektedir.

Gençlerimize verilecek eğitimin de değişen hayat şartlarına uyum sağlayıp hem bireysel hem de sosyal açıdan fonksiyonel olabilmesi için, ezbercilikten uzaklaştırılıp eleştirel bir düşünce temeline oturtulması hayati önem taşımaktadır. Ancak bu durumda bireysel yeteneklerin yeterliğe dönüşmesi, bilgili, kendine güvenen, geniş ufuklu, tek bir düşünceye saplanıp kalmayan, farklılıklara saygı gösteren, erdemli, kendine, milletine ve insanlığa faydalı bireyler yetişmesi mümkün olabilir.

KAYNAKLAR

- Bayhan, Vehbi, Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma, *Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.*
- Berger, Peter L., Dinin Sosyal Gerçekliği, Çev. Ali Coşkun, *İnsan Yayınları, İstanbul, 1993.*
- Bilgrave, D. P., Deluty, R. H., Religious Belief and Therapeutic Orientations of Clinical and Counseling Psychologists, *Journal for The Scientific Study of Religion, 1998, 37, (2), 329-349.*
- Budak, Selçuk, Psikoloji Sözlüğü, *Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000.*
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, es-Sahih, *el-Mektebetül'l-İslamiyye, İstanbul (tarihsiz).*
- Dean, D.G. Alienation: Its Meaning and Measurement, *American Sociological Review, 1961, 26, 753-758.*
- deMan, A.F., Labrèche-Gauthier, L., ve Leduc, C.P., Correlates of Anomie in French-Canadian Adolescents, *The Journal of Social Psychology, 1979, 133 (2), 141-145.*
- Demirer, Temel ve Özbudun, Sibel, *Yabancılaşma, Öteki Yayınları, İkinci Baskı, Ankara, 1999.*
- Drever, James, *A Dictionary of Psychology, Penguin Books, Baltimore, 1955.*
- Fromm, Erich, Çağımızın Özgürlük Sorunu, Çev. Bozkurt Güvenç, *Gündoğdu Yayınları, 3. Basım, Ankara, 1995.*
- Gerson, Waltern M., *Alienation in Mass Society: Some Causes and Responses, Sociology and Social Research, 1979:, 143-152.*
- Gould, Laurence J., Conformity and Marginality: Two Faces of Alienation, *The Journal of Social Issues, 1969, 25(2), 39-64.*
- Heaven, Patrich C.L., Authoritarianism, Prejudice, and Alienation among Afrikaners, *The Journal of Social Psychology, 1980, 110, 39-42.*
- Hood ve ark., *The Psychology of Religion, The Guilford Press, New York, 1996.*
- İbn Manzur, Cemaluddin, M., *Lisanu'l-Arab, Dar-u Sâdir, Beyrut, 1968, (c.XI).*
- Ragib el-İsfehani, Müfredat, Tah. Nedim Maraşlı, *Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1972.*

- Karaca, Faruk, Psiko-Sosyal Açıdan Yabancılaşma ve Dini Hayat, Bil Yayınları, İstanbul, 2001.
- _____, "Din Psikolojisinde Metod Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu", *EKEV Akademi Dergisi*, 3 (1), 187-202, (2001)
- _____, "Heteredoks İnanç ve Davranışlar Ölçeği Üzerine Bir Deneme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 145-168, (2001).
- Kılıç, Sadık, *Yaban'cı'laşma, (İnsana Karşı Toplumsal Süreç)*, Rahmet Yayıncılık, İstanbul, 1984.
- _____, *İslamda Sembolik Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Peker, Hüseyin, *Dini İnanç ve Stres İlişkisi, Din Öğretimi Dergisi*, 1993, 38, 53-57.
- Reinmanis, G. ve Davol, S.H., Correlates and Prediction of Anomie in a VA Cultures, *Journal of Social Psychology*, 1961, 55, 237-244.
- Schacht, Richard, *Alienation*, George Allen and Unwin Ltd., London, 1970.
- Thouless, R. H., *An Introduction to the Psychology of Religion*, Cambridge University Press, Third Edition, London 1974.
- Tolan, Barlas, *Çağdaş Toplumun Bunalımı, (Anomi ve Yabancılaşma)*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1980.
- _____, *Toplumbilimlerine Giriş*, Adım Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1991.
- Warren, Howard C., *Dictionary of Psychology*, Houghton Mifflin Company, The Riberside Press, Cambridge, 1934.
- Wulf, D.M., *Psychology of Religion: Classic and Contemporary*, John Wiley and Sons, Inc., Second Edition, New York, 1997.
- Yıldız, Murat, Dini Hayat İle Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, Dokuz Eylül Üni. Sosyal Bil. Enst. İzmir, 1998, (Basılmamış Doktora Tezi).
- Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, Özgür Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 1993.